

Л. М. ШАТАЛОВА. ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ

Аналізуються теоретичні аспекти визначення поняття фінансово-господарська діяльність вищих навчальних закладів. Розглядаються актуальні проблеми правового регулювання фінансування та здійснення господарської діяльності вищих навчальних закладів.

Ключові слова: фінансово-господарська діяльність, джерела фінансування, бюджетна установа.

Анализируются теоретические аспекты определения понятия финансово-хозяйственной деятельности высших учебных заведений. Рассматриваются актуальные проблемы правового регулирования финансирования и осуществления хозяйственной деятельности вузов

Ключевые слова: финансово-хозяйственная деятельность, источники финансирования, бюджетное учреждение.

In the article the theoretical aspects of determination of notion are analyzed financial-economic activity of higher educational establishments. Are considered the actual problems legislative regulation of financing and realization of economic activity of higher educational establishments.

Key words: financial-economic activity, sources of financing, budgetary establishment.

Орієнтація національної економіки на ринкову модель розвитку зумовила необхідність модернізації системи вищої освіти. Сучасна правова база свідчить, що вища освіта перетворилася в широкомасштабну сферу діяльності з досить великим масивом джерел правового регулювання законодавчого та підзаконного характеру. Зважаючи на це, серед науковців обговорюється можливість систематизації цих актів зі створенням Освітнього кодексу України¹. До джерел, якими здійснюється правове регулювання відносин у сфері освіти, відносять і міжнародні нормативно-правові акти.

Втім, у соціальних та економічних аспектах у державі не створено достатніх умов для реалізації в повному обсязі вимог законів України «Про освіту» від 23 травня 1991 року № 1060-ХІІ, «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 року № 2984-ІІІ, «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 року № 2998-ХІІ, указів Президента України від 17 квітня 2002 року № 347 «Про Національну доктрину розвитку освіти», від 3 серпня 1999 року № 958 «Про Основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року». Аналіз їх змісту свідчить, що на сьогодні права вищих навчальних закладів на здійснення фінансово-господарської діяльності є обмеженими, що не дозволяє залучати додаткові джерела фінансування для збільшення заробітної плати працівникам, закупівлі техніки, обладнання, літератури тощо, розміщувати тимчасово вільні кошти на депозитних рахунках.

Окремі аспекти фінансово-правового регулювання функціонування закладів вищої освіти в контексті реформування освітньої галузі в Україні, фінансування видатків на освіту досліджувались у працях вчених² Л.І. Антошкіна, Л.К. Воронової, Л. Головій, К.Г. Грищенко, І.С. Каленюк, А.О. Монаска, Д. Ротар, О. Ящи-

© ШАТАЛОВА Лариса Миколаївна – асистент кафедри теорії та історії держави і права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

щак та ін. Однак можна дійти висновку, що ґрунтовно не проаналізовані визначення сутності фінансування та здійснення фінансово-господарської діяльності вищими навчальними закладами.

Для з'ясування змісту поняття фінансово-господарської діяльності є сенс розділити його на дві складові: фінансову та господарську діяльність.

В Законі України «Про освіту» фінансово-господарська діяльність навчальних закладів та установ, організацій, підприємств системи освіти визначається як «фінансування державних навчальних закладів та установ, організацій, підприємств системи освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей народного господарства, державних підприємств і організацій, а також додаткових джерел фінансування». Вищий навчальний заклад (далі – ВНЗ) державної та комунальної форм власності має право самостійно розпоряджатися доходами та іншими надходженнями, одержаними від надання дозволених законодавством платних послуг, здійснює фінансово-господарську діяльність в Україні та за її межами, але самого визначення фінансово-господарської діяльності не містить та які саме види діяльності ВНЗ є господарською, а які фінансовою. ВНЗ має право: отримувати кошти і матеріальні цінності від органів державної влади, підприємств, установ, організацій (в тому числі благодійних) та фізичних осіб; створювати власні або використовувати за договором інші матеріально-технічні бази для проведення навчально-виробничої практики осіб, які навчаються у ВНЗ, а також для власної господарської діяльності.

У пункті 1.32 статті 1 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» термін «господарська діяльність» визначено як будь-яка діяльність особи, спрямована на отримання доходу у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, у разі коли безпосередня участь такої особи в організації такої діяльності є регулярною, постійною та суттєвою.

Термін «господарська діяльність» застосовується для всіх суб'єктів господарювання: як для підприємств, так і для банківських або інших фінансових установ, вказуючи на те, що підприємство здійснює будь-яку господарську діяльність, з метою отримання кінцевого фінансового результату. Тому в деяких випадках і застосовується поняття «фінансово-господарська діяльність». Отже, ці обидва терміни «господарська діяльність» та «фінансово-господарська» діяльність є тотожними³.

Мобілізація підприємством необхідних для виконання поставлених перед ним планових завдань фінансових ресурсів називається фінансуванням. З іншого боку, система використання різних форм і методів для фінансового забезпечення функціонування підприємств та досягнення ними поставлених цілей називається фінансовою діяльністю⁴. Отже, основний зміст фінансової діяльності (у вузькому розумінні) полягає у фінансуванні підприємства. У широкому ж значенні – це весь комплекс функціональних завдань, здійснюваних фінансовими службами підприємства і пов'язаних з фінансуванням, інвестиційною діяльністю та фінансовим забезпеченням (обслуговуванням) операційної діяльності суб'єкта господарювання⁵.

Що стосується господарської діяльності, то її межі є досить широкими. Так, господарська діяльність визначається як суспільно-корисна діяльність суб'єктів господарювання щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою їх реалізації за плату (як товару), що ґрунтується на поєднанні приватних

і публічних інтересів і здійснюється професійно. Господарською є будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт, обміном матеріальних і нематеріальних благ, що виступають у формі товару. Більше того, господарська діяльність може здійснюватися і без одержання прибутку (ст. 3 ГК України): як самостійна систематична господарська діяльність, що спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети отримання прибутку, тобто некомерційне господарювання. Така діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях, яким законодавством забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, якими, безперечно, є вищі навчальні заклади. Некомерційна господарська діяльність здійснюється з метою задоволення певних соціальних потреб або потреб власника майна підприємства; мета отримання прибутку відсутня чи відіграє другорядну роль⁶.

Отже, здійснення підприємницької діяльності некомерційними організаціями, у тому числі й установами, – у цілому не відповідає цілям їхньої діяльності, оскільки їх основною метою не є одержання прибутку. Однак, це не виключає можливості їх участі в підприємницькій діяльності. Вони можуть здійснювати підприємницьку діяльність, якщо вона служить меті створення некомерційної організації, та одержувати прибуток, необхідний їм для реалізації статутних цілей⁷.

Статус ВНЗ як бюджетної установи значно обмежує можливості у використанні своїх фінансових ресурсів. Це цілком природно, оскільки держава, виділяючи бюджетні кошти на утримання бюджетної установи, визначає й їх детальне використання за відповідними статтями видатків шляхом затвердження Міністерством освіти і науки України кошторису доходів і видатків. Кошти спеціального фонду, тобто ті, які ВНЗ отримав від надання платних освітніх послуг, також входять до складу кошторису, і без Міністерства освіти і науки України не можуть використовуватися ВНЗ на потреби, які виникають у процесі господарської діяльності. На думку Ю.Вітренка, за всіма ознаками своєї господарської діяльності ВНЗ не є бюджетною установою. Таку діяльність потрібно відносити до некомерційного господарювання⁸.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення інспектування державною контрольно-ревізійною службою» від 20 квітня 2006 р. № 550 фінансово-господарська діяльність об'єкта контролю визначається як сукупність рішень, дій та операцій, які об'єкт контролю приймає та здійснює в частині володіння, використання та розпорядження фінансовими ресурсами, необоротними та іншими активами.

Фінансова діяльність у сфері господарювання – це діяльність, пов'язана з обігом коштів (фінансів). Вона може здійснюватися суб'єктами господарювання на професійних засадах з метою задоволення відповідних потреб інших осіб (професійна фінансова діяльність)⁹.

Діяльність суб'єкта господарювання, органів господарського керівництва для забезпечення своєї основної діяльності має назву індивідуальної фінансової діяльності. Метою такої діяльності є забезпечення платоспроможності суб'єктів господарських правовідносин, у тому числі проведення розрахунків, пов'язаних з їх діяльністю, покриття витрат виробництва продукції (робіт, послуг), одержання прибутку (доходу) тощо.

Фінансово-господарська діяльність державних ВНЗ здійснюється на основі кошторису доходів і видатків¹⁰, який є основним плановим документом, що підтверджує повноваження щодо отримання доходів та здійснення видатків та складається з коштів загального і спеціального фондів. Також асигнування з державного бюджету на вищу освіту прийнято відносити до централізованих джерел фінансування¹¹. Загальний фонд кошторису включає надходження із загального фонду бюджету і розподіл витрат за відповідними статтями, цільове використання яких є необхідним. Інша частина витрат на утримання ВНЗ, яка покривається за рахунок коштів підприємств, а також за рахунок власних прибутків ВНЗ, називається децентралізованими (позабюджетними) джерелами фінансування. ВНЗ не наділені правами свободи витратити кошти спеціального фонду, які він отримує від надання платних освітніх послуг. ВНЗ не мають права витратити більшу суму коштів, ніж це передбачено кошторисом доходів і видатків на ту чи іншу статтю видатків. Для подолання недоліків бюджетного фінансування ВНЗ слід розширити перелік джерел поповнення спеціального фонду та надати право на власний розсуд розпоряджатися коштами спеціального фонду.

Наступною проблемою сучасної фінансово-господарської практики є перехід ВНЗ на казначейську систему обслуговування, оскільки саме це обмежує незалежність ВНЗ. Найголовніша характеристика казначейської системи виконання бюджету та її відмінність від банківської полягає в тому, що казначейство концентрує в єдиній системі два потоки грошових ресурсів, які виникають у процесі виконання бюджету, – дохідний і витратний – на єдиному казначейському рахунку¹². Механізм бюджетного фінансування вищої освіти в Україні будується за принципом посилення контролю за витрачанням коштів як загального, так і спеціального фондів. Це суттєво обмежує фінансово-господарську незалежність ВНЗ.

В науковій літературі існують пропозиції про заміну наявної системи бюджетного фінансування вищої освіти і переходу до фінансування вищої школи винятково на основі принципу комерційного розрахунку. Комерційний розрахунок у освітніх закладах передбачає повне або часткове покриття витрат за рахунок надання платних послуг. На нашу думку, перехід фінансування вищої освіти на принцип комерційного розрахунку був би недоцільним з конкретних причин: самоокупність не можна застосувати до ВНЗ невинробничої сфери, що знаходяться на бюджетному фінансуванні; можуть виникнути диспропорції в розподілі спеціалістів між галузями і підприємствами; ускладниться створення нових ВНЗ¹³. Надмірна комерціалізація вищої школи здатна завдати непоправної шкоди її основній діяльності як традиційних платних послуг.

В сучасних умовах джерела позабюджетного фінансування освіти не тільки активно розвиваються, але й з'являються нові. Зокрема можна виокремити наступні: платні послуги закладів освіти, благодійні внески та дарунки, освітні гранти, стипендії, освітнє страхування тощо¹⁴.

Серед децентралізованих джерел фінансування ВНЗ варто виділити кошти, що надходять у ВНЗ від перевищення прибутків над витратами з науково-дослідних і конструкторських робіт, виконаних щодо господарських договорів, і прибуток госпрозрахункових організацій, що стоять на балансі ВНЗ (наприклад, прибуток від видавничої діяльності ВНЗ) тощо.

Постановою Верховної Ради України №1755-IV «Про Рекомендації парламентських слухань «Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні» від 4 червня 2004 року розширено автономію та права ВНЗ на здійснення фінансово-

господарської діяльності ВНЗ, шляхом створення умов для удосконалення механізмів фінансування, розподілу доходів та розширення їх прав у самостійному веденні економічної діяльності¹⁵. Зокрема, надання права керівникам ВНЗ III та IV рівнів акредитації державної і комунальної форм власності затвердження і коригування протягом бюджетного року кошторисів бюджетних установ у зв'язку зі зміною обсягів доходів і видатків, а також надання права місцевим органам виконавчої влади здійснювати фінансування ВНЗ із місцевих бюджетів.

Удосконалення бюджетного фінансування повинно доповнюватися розвитком децентралізованих позабюджетних джерел фінансування і впровадженням елементів госпрозрахунку у практику фінансування вищої освіти з урахуванням народногосподарської доцільності. Госпрозрахункові теми – це проекти, над якими працюють співробітники університету на замовлення приватних компаній або державних організацій і розробляють ці проекти спільно з ними¹⁶. Такі госпрозрахункові теми є додатковим фінансовим джерелом для науковців, які беруть у ньому участь. Фінансове забезпечення є значним, але публікувати результати досліджень без дозволу відомства, фірми, корпорації, які зробили дане замовлення учений не має права. Наприклад, у Київському національному торговельно-економічному університеті в 2008 році викладачі кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу брали участь роботі над дев'ятьма науково-дослідними темами, з яких держбюджетні – 4, госпрозрахункові – 5¹⁷, і які були виконані як на замовлення Міністерства освіти і науки України, так і юридичних осіб (Українського акціонерного товариства по туризму та екскурсіях «Укрпрофтур», ЗАТ лікувально-оздоровчих закладів профспілок України «Укрпрофоздоровниця» тощо).

В Україні ведеться пошук інноваційної моделі вищого навчального закладу – «дослідницького університету». З метою активізації інноваційної дослідної роботи університетів було затверджено Державну цільову науково-технічну та соціальну програму «Наука в університетах на 2008 – 2012 роки». У рамках цього проекту створено ряд елітних університетів: навчально-науково-виробничий комплекс на базі Дніпропетровського національного університету та ВО «Південмаш» Національного космічного агентства України; центр «Тензор» при Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут»; регіональний академічний освітньо-науковий комплекс «Ресурс», до складу якого входять вищі навчальні заклади й академічні установи Харківщини¹⁸. Ці тенденції відповідають світовим і спрямовані на підвищення ролі вітчизняної університетської науки у світі.

На виконання зазначеного напрямку Урядом України було прийнято Положення про дослідницький університет, яким визначаються основні завдання дослідницького університету у навчальній, науковій та міжнародній діяльності. Дослідницький університет – національний вищий навчальний заклад, який має вагомі наукові здобутки, проводить дослідницьку та інноваційну діяльність, забезпечує інтеграцію освіти та науки з виробництвом, бере участь у реалізації міжнародних проектів і програм. Статус надається зазначеному закладу з метою підвищення ролі університету як центру освіти і науки, підготовки висококваліфікованих наукових і науково-педагогічних кадрів, впровадження в практику наукових досягнень, технічних і технологічних розробок, реалізації разом з іншими ВНЗ та науковими установами спільних програм за пріоритетними напрямками фундаментальних і прикладних наукових досліджень для розв'язання важливих

соціально-економічних завдань у різних галузях економіки.

Однією з умов діяльності дослідницького університету є збереження ним статусу неприбуткової установи¹⁹. Отже, можна дійти висновку, що законодавець переконаний у тому, що ВНЗ не може здійснювати підприємницьку діяльність і не передбачає можливості фінансування вищої школи на основі принципу комерційного розрахунку.

На наш погляд, основну діяльність ВНЗ можна поділити на наукову діяльність та діяльність з надання освітніх послуг. Господарську діяльність ВНЗ слід вважати не підприємницькою (некомерційною) діяльністю; непрофесійною, індивідуально фінансовою діяльністю у сфері надання освітніх послуг з метою отримання доходу.

Отже, бюджетна установа (ВНЗ) як некомерційна організація може здійснювати не підприємницьку діяльність, яка служить меті створення некомерційної організації, та одержувати доход, необхідний їм для реалізації статутних цілей. При цьому мета отримання прибутку може бути відсутньою чи відігравати другорядну роль. У свою чергу така норма дасть змогу ВНЗ мати право отримувати додаткові кошти та на власний розсуд розпоряджатися ними на покриття недофінансованих статей видатків (збільшення заробітної плати, закупівлі техніки, обладнання, літератури тощо) з державного бюджету.

Слід розвинути новий тип взаємовідносин між ВНЗ і підприємствами, організаціями, що буде базуватися на договірних зобов'язаннях, що передбачають цільову підготовку і перепідготовку кадрів на державній, плановій основі, при частковому відшкодуванні витрат на ці цілі за рахунок галузей народного господарства.

1. Козарезенко Л. Інституціональні основи розвитку сфери освітніх послуг в Україні // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 8. – С 73. **2. Казначейська справа:** У 2-х т. Т.1. / За ред. П.Г.Петрашко, О.О.Чечуліна, В.Т.Александрова, С.О.Булгакова та ін. – К.: НВП «АВТ», 2004. – С. 48; **Вітренко Ю.** Економічний механізм системи вищої освіти: напрями удосконалення // Вища школа. – 2003. – №1. – С. 37-50. **3. Лист** № 06-10/565 Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності «Щодо застосування терміну «фінансово-господарська» діяльність» від 01.10.2001 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua. **4. Фінанси підприємств:** Підручник / За ред. А. М. Поддєрьогіна. – 3-є вид. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 14. **5. Терещенко О.О.** Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Підручник. – К.: КНЕУ, 2003. – С 16. **6. Вінник О.М.** Господарське право: Навч. посіб. – 2-ге вид., змін. і доп. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «права едність», 2008. – С. 13. **7. Господарське право України:** навч. посіб. / За заг. ред. Н.О.Саніахметової.–Х.: «Одісей», 2005.–С. 80-81. **8. Вітренко Ю.** Економічний механізм системи вищої освіти: напрями удосконалення // Вища школа. – 2003. – №1. – С. 37-50. **9. Вінник О.М.** Цит. праця. – С. 594. **10. Постанова** КМУ № 228 «Порядок складання, розгляду, затвердження та основні вимоги до виконання кошторису бюджетних установ» від 28 лютого 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 9. – Ст. 414. **11. Максюта А.А., Чугунов І.Я.** Показники виконання бюджету у 1999 р. // Фінанси України. – 2000. – № 6. – С. 49-59. **12. Казначейська справа:** У 2-х т. Т.1. / За ред. П.Г.Петрашко, О.О.Чечуліна, В.Т.Александрова, С.О.Булгакова та ін. – С. 122. **13. Ішук Л.І.** Особливості фінансово-господарської діяльності вищих закладів освіти України різних форм власності // 36 науково-технічних праць // Науковий вісник. – 2007. – Вип. 17.3. – С. 368. **14. Якубовський Р.В.** Фінансування освіти: правовий зміст, поняття та види // Держава і право: 36. наук. праць. Вип. 46. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2009. – С. 415. **15. Постанова** Верховної Ради України №1755-IV «Про Рекомендації парламентських слухань «Про стан і

перспективи розвитку вищої освіти в Україні» від 4 червня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 38. – Ст. 479. **16.** *Боголіб Т.М.* Модель фінансування й організація діяльності вищого навчального закладу // Фінанси України. – 2009. – № 8. – С. 42. **17.** http://www.knteu.kiev.ua/kf_turist_nauka.php **18.** *Державна цільова науково-технічна та соціальна програма «Наука в університетах України».* – К., 2007. – С.24. **19.** *Постанова Кабінету Міністрів України № 163 «Про затвердження Положення про дослідницький університет»* від 17 лютого 2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 13. – Ст. 612.